

Hagemarkskog er en kulturbetinget vegetasjonstype skapt av beiting fra husdyr. Undervegetasjonen har gjerne et parklignende preg der mange ulike gras og beitetolerante urter dominerer. Tresjiktet er ofte glissent som følge av hogst og tynning. Beiting og tråkk fra husdyr hindrer gjenvekst av kratt og trær. Foto: Finn-Arne Haugen.

Hagemarkskog – beiter som sikrer mat og mangfold

Hagemarkskog er en unik og estetisk vegetasjonstype med høy verdi for husdyrbeiting og biologisk mangfold. Den oppstår i gårds- og seternære skogsområder som over lang tid har vært nyttet til husdyrbeiting, og ulike former for høsting av trevirke. Som følge av utviklingen i landbruket der mange gårdsbruk og setre er nedlagt, er hagemarkskogen nå blitt et sjeldent syn i det norske kulturlandskapet.

FRA SKOGSBEITING TIL HAGEMARKSKOG

I Norge har utnyttelse av skogsmark til både husdyrbeiting og utmarksslått en lang tradisjon. En stor del av dagens skogsarealer har sannsynligvis vært beitet av ulike dyreslag i flere tusen år.

Beitet skog er vanligvis mosaikkpreget med hyppige vekslinger mellom øyensynlig upåvirket, tett skogsvegetasjon og mer eller mindre beitepåvirket vegetasjon. Mosaikken oppstår som følge av dyrenes beiteadferd, de velger fritt hvor de vil beite,

Eksempler på styvingstrær (venstre og i midten) og stubbelauving (høyre). Foto: Hanne Sickel.

kombinert med de ulike vegetasjonstypenes toleranse for beiting og tråkk. Dette skaper en variasjon av mikrohabitater til fordel for mange ulike planter og insekter, og forklarer hvorfor beitepåvirket skog er blant de mest artsrike vegetasjonstypene i Norge.

Hagemarkskog med et englignende feltsjikt av beitetolerante gras og urter, dannes når beiteintensiteten er høy over lang tid. I tillegg gir høsting av lauv og trevirke det unike preget til hagemarkskogen. Den allsidige utnyttelsen forklarer også hvorfor vi først og fremst finner hagemarkskogen nær gårdsbruk og setre (støler).

HAGEMARKSKOGENS MANGFOLD OG SÆRPREG

En viktig komponent i noen hagemarkskoger er såkalte styvingstrær. Dette er trær der topper og stammer er blitt kuttet ned til høvelig arbeidshøyde, og lauv og grener er høstet som vinterfôr til husdyr. Styvingen gir trærne et litt pussig utseende, som f. eks. ekstra tykk og rund bunnstamme, med samtidig lav høyde. I noen hagemarkskoger har det også foregått stubbelauving. Greiner med bladverk vokser da ut fra stubben og høstes med jevne mellomrom.

Der de forekommer er styvingstrær med på å gi hagemarkskogen et estetisk særpreg, men de er også nyttig for beitedyrene som skygge for sol og regn i et ellers åpent og værutsatt landskap. Styvingstrær er dessuten svært viktige naturelementer som rommer mange insekter, sopp, mose- og lavararter. Styvingstrær kan bli veldig gamle og slike gamle trær er viktige hekkeplasser for spetter og hullrugere.

Tresatte beiter som hagemarkskog er ofte også rike på karplanter, og mange rødlistede arter er avhengig av denne typen kulturmark. Variasjonen i karplante-mangfoldet kan forklares med både brukshistorie og vegetasjonstypen som hagemarkskogen har utviklet

seg fra. I utgangspunktet kan opphavet til hagemarkskog være alle slags skogssamfunn, men den er mest vanlig på næringsrikt jordsmonn.

En del av dagens hagemarkskoger har sin opprinnelse fra tresatte slåttemarker, men i dag er det oftest husdyrbeite som holder disse arealene i hevd.

BEITEDYRENES PREFERANSER PÅVIRKER BEITEVERDIEN

Høy og langvarig beiteintensitet endrer det opprinnelige plantesamfunnet. Dette skyldes at konkurranseforholdet mellom artene endres – de som tåler beiting og tråkk vinner. Til gjengjeld får beitedyra et variert og næringsrikt matfat med gras og urter av høy fôrverdi.

Typiske planter som tåler beiting er ulike grasarter og urter med krypende klonal vekst eller nedtrykte bladrosetter på bakken. Selv om topper og oppstående bladverk beites bort vil plantene kunne sette sideskudd eller overleve fordi en del av bladverket unngår å bli beitet. Noen urter og gras er så småvokste at beitedyrene ikke får tak i dem. Andre planter har utviklet et forsvar mot beiting i form av sterk lukt, giftstoffer, hår, torner eller andre harde plantedeler, slik at de som oftest får stå i fred. Vanlige grasarter som fremmes av beiting og som trives i hagemarkskog, er f.eks. engkvein, gulaks, sølvbunke og rødsvingel. Eksempler på vanlige urter er harerug, følblom, engsyre og kvitkløver.

Beiteintolerante planter derimot, som lyng, lav og høgstauder, er sensitive for tråkk. Derfor finnes disse plantene sjeldent eller bare spredt, og med lav dekning i hagemarkskog.

Beiteadferden til ulike beitedyr påvirker vegetasjonens beiteverdi. Førstevalget til alle er vanligvis ulike urter, gras og starr. Deretter velges lyng og lauv fra

Gulaks

Engsoleie

Harerug

Skogstorkenebb

Hagemarkskog (venstre) har ofte et godt innslag av låge urter og gras som f.eks. gulaks og harerug. Engsoleie finnes i de fleste hagemarkskogene, men fordi den er giftig blir den lite beitet. Sauen har kløyvd overleppe og kan dermed beite selektivt og unngå engsoleien. Storfe bruker tunga for å samle de plantene den kan få tak i og får dermed i seg mer av uønsket og mindre smakfull bifangst. Til gjengjeld har storfe evnen til å spytte ut det de ikke liker. Høgstaude som f.eks. skogstorkenebb er også vanlig i hagemarkskog. Den er sensitiv for tråkk, men øker i forekomst og kan ta overhånd når beitingen reduseres. Foto: Finn-Arne Haugen (venstre), Jutta Kapfer (bilder til høyre).

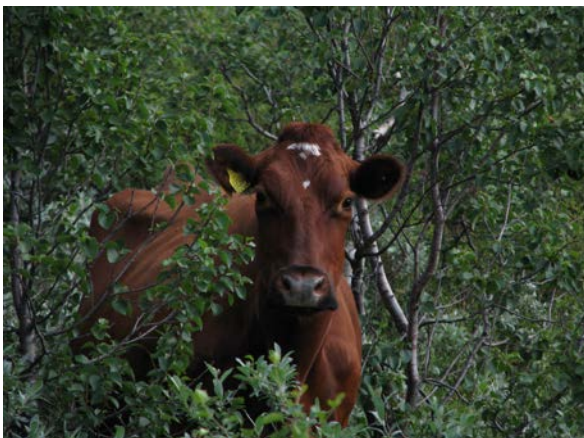
busker og trær. Geit forsyner seg også gjerne av lauv og bark, og kan til en viss grad holde einer i sjakk. Hesten har evne til å redusere veksten av grastuer (f.eks. av sølvbunke). Sambeiting med ulike beitedyr gir dermed den beste utnyttelsen av beitet, det hindrer gjenvekst av ungskog, og det bidrar til en vegetasjon dominert av beiteplanter med god beiteverdi, som f.eks. engkvein og smyle.

INGEN KULTURSKOG UTEN KULTUR

Til tross for høy beiteverdi for alle beitedyr har hagemarkskog i Norge gått mye tilbake de siste 60–70 årene. I dag nyttes utmarksbeitet hovedsakelig til sau og til en viss grad til geit, ammekyr og ungdyr av storfe. Det er et stort potensiale for økt bruk av

utmarksbeite til storfe, men manglende utmarksgjerder og merarbeid gjør at mange velger kraftfôr i stedet for utmarksbeite. Fôrkvaliteten i utmark regnes ikke å være god nok for høyttytende melkekyr uten tilleggsfôring med kraftfôr. Styvings- og lauvingstrær nyttes ikke lenger som fôrkilde, da effektiv grovfôrproduksjon på innmark har fjernet behovet for bruk av lauv til vinterfôr.

Krav om at storfe skal slippes på beite hvert år og økninga i antall ammekyr, har de siste årene ført til en viss økning i bruk av skogsbeitene. Om dette fortsetter i framtiden er høyst usikkert. Landbrukspolitikk, klimapolitikk, mattrender og kostholdsråd er viktige faktorer som styrer framtiden for hagemarkskogene.

Hagemarkskog er vanligvis preget av en åpen tresetting med lite eller ingen tilvekst av ungskog. Når husdyrbeiting og annen ressursutnytting minker, reduseres beiteverdien som følge av gjengroing. Gjengroingen fører også til at beitetolerante arter som f.eks. marianøkleblom går sterkt tilbake. Foto: Ulla Falkdalen (venstre) og Hanne Sickel (høyre).

KONKLUSJON

Gjengroing av hagemarkskogene gjør at andelen lyskrevende og beiteavhengige planter reduseres, mens kratt, ungskog og arter med liten beiteverdi blir dominerende. Dette har ikke bare konsekvenser for beitekvaliteten, men også for biologisk mangfold. Hagemarkskogen er levestedet til mange sjeldne arter, og ca. 25% av rødlisteartene i Norge regnes

å være knyttet til kulturlandskap og påvirkes negativt av at kulturlandskapet gror igjen. Matproduksjon er derfor ikke den eneste begrunnelsen for å opprettholde beitebruken. Gjennom utmarksbeiting forsyner landbruket også samfunnet med økosystemtjenester i form av kulturlandskap og biologisk mangfold.

Einer er vanlig i hagemarkskog. Den blir ikke beitet av storfe eller sau og blir derfor stående igjen i beitet. På voksesteder med gunstig lokal klima og i kalkrik jord kan eineren bli flere meter høy. Såkalte «søyleeinere» har tidligere også blitt fremelsket av folk da dette var veldig godt tremateriale for gjerder (gjerdestaur) og diverse redskaper. Ved lavere beitetrykk kan einerbestanden bli kraftigere og tettere.
Foto: Finn-Arne Haugen (venstre), Jutta Kapfer (høyre).

LITTERATUR

- Bratli, H., Jordal, J.B., Norderhaug, A. & Svalheim, E. 2012. Naturfaglig grunnlag for handlingsplan naturbeitemark og hagemark. Bioforsk Rapport vol. 7 nr. 193.
- Miljødirektoratet 2020. <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/Truede-arter/> [23.03.2020]
- Norderhaug A., Austad I., Hauge L. & Kvamme M. (red.) 1999. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker. Landbruksforlaget.
- Rekdal Y. & Larsson J. Y. 2005. Veiledning i vegetasjonskartlegging. M 1:20,000-50,000. NIJOS rapport 05/05, Ås.
- Sickel H. 2014. Effects of vegetation and grazing preferences on the quality of alpine dairy products. NMBU thesis number 2014:15, Ås.

FORFATTERE:

Jutta Kapfer, Finn-Arne Haugen, Hanne Sickel